

Развіццё краязнаўчага руху ў 1865—1917 гг.

У 1916 г. у Мінску ўзніклі грамадскія арганізацыі, галоўнай мэтай якіх была ахова помнікаў. У складаных ваенных умовах грамадзяне аб'ядналіся для зберажэння рэгіянальных гісторыка-культурных каштоўнасцяў. Спачатку таварыства аховы помнікаў узнікла пры адзеле Мінскага таварыства дапамогі ахвярам (пацярпелым ад) вайны. Адначасова быў створаны аддзел аховы помнікаў мастацтва і культуры пры цэнтральным грамадзянскім камітэце. Вядомыя і паважаныя мінчане, якія ў даваенны перыяд рупліва збіралі і вывучалі гісторыка-культурную спадчыну, сталі арганізатарамі гэтых таварыстваў. Сярод іх былі М. Чапская, Ю. Чапскі, А. Хжанноўскі, Ю. Вейсенгоф, Г. Венсейгоф, І. Віткевіч, С. Дангель. Старшынёй стаў Станіслаў Трэпка. У студзені 1918 г. аддзел быў ператвораны ў філію Варшаўскага таварыства аховы помнікаў старажытнасці. Галоўнымі мэтамі гэтай арганізацыі былі інвентарызацыя і выратаванне каштоўных помнікаў, якія знаходзіліся на абшарах Мінскай, Віленскай і Віцебскай губерняў. Функцыянавалі некалькі аддзелаў, у т.л. бібліятэчна-гістарычны, секцыя старога Мінска. Збіраліся старадрукі, гістарычныя дакументы, прымаіліся на дэпазітарнае захоўванне карціны знакамітых айчынных і замежных мастакоў, складаліся бібліяграфічныя паказальнікі па гісторыка-культурнай тэматыцы. Філія арганізавала 50 экспедыцыяў у памешчыцкія сядзібы, у выніку якіх было дастаўлена 600 скрынак, дзе налічвалася 36 прадметаў. Арганізавалі ў Мінску дзве выстаўкі твораў мастац-

тва, праводзілі публічныя чытанні, выпусцілі серыю паштовак. Многія прадметы пазней трапілі ў польскія музеі і бібліятэкі.

Індывідуальная збіральніцкая і даследчая праца, праца ў грамадскіх краязнаўчых арганізацыях у гэты перыяд дапоўнілася новымі формамі ўзаемадзейнення краязнаўцаў, сярод якіх былі выстаўкі і з'езды.

На Усерасійскай этнаграфічнай выстаўцы, прысвечанай славянскаму з'езду, што праходзіў у Маскве ў маі 1867 г., з Беларусі былі прадстаўлены 6 фігур сялянаў за рознымі заняткамі: пчаляр, рыбак і іншыя, макеты прыладаў працы, прадметы адзення і інш. Асабліва важнай падзеяй для беларускіх краязнаўцаў стаў 9-ы археалагічны з'езд, які прайшоў летам 1893 г. у Вільні і прысвячаўся Паўночна-Заходняму краю. Спецыяльна прызначаны папярэдні камітэт у Маскве (1891) выпрацаваў пытанні, на якія з'езду належала атрымаць адказы. Ад прыватных асобаў і ўстановаў у Віленскае аддзяленне камітэта паступіла больш за 900 адказаў. У некаторых з іх змяшчаліся каштоўныя факты і звесткі. На іх падставе скарбнік Віленскага музея Ф. Пакроўскі склаў археалагічную карту Віленскай губерні. З грунтоўнымі даследаваннямі на з'ездзе выступілі многія беларускія краязнаўцы: аб курганных раскопках у Мінскай губерні – В. Завітневіч, у Віленскай – Ф. Пакроўскі, у Магілёўскай – М. Фурсаў, у Барысаўскім павеце – М. Авенарыус, па старажытнай архітэктуры цэркваў Святой Сафіі і Спаса-Ефрасіннеўскай у Полацку і Віцебскай Дабравешчаня –

А. Паўлінаў і інш. Быў выдадзены зборнік навуковых працаў, у якім разам з навуковымі артыкуламі былі і краязнаўчыя бібліяграфічныя паказальнікі археалагічнай тэматыкі.

Адной з найбольш уплывовых грамадскіх арганізацыяў, у працы якой удзельнічалі многія беларускія краязнаўцы, было Варшаўскае краязнаўчае таварыства.

Краязнаўчыя гістарычныя і фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы ў гэты перыяд выкарыстоўваліся для падтрымкі або абвяржэння дзяржаўных ідэалагем, служылі фармаванню беларускай нацыянальнай ідэі і нацыянальнага руху. Некаторыя расійскія даследчыкі беларускіх рэгіёнаў пры апрацоўцы і тлумачэнні матэрыялу зыходзілі з ідэалогіі заходнерусізма, напрыклад, Максімаў. Больш беражліва ставіліся да захавання аўтэнтчных рысаў беларускага фальклору польскія вучоныя. Напрыклад, Ота Кольберг (1814–1890) – аўтар шматтомнай працы «Народ. Яго звычаі, лад жыцця, мова, паданні, прыказкі, абрады, забавы, музыкі і танцы» падаў матэрыялы з розных рэгіёнаў Беларусі. Ва ўмовах нацыянальна-культурнага прыгнёту друкаваць краязнаўчыя працы магчыма было на рускай ці на польскай мовах. Толькі падзеі рэвалюцыі 1905 г. спрыялі з'яўленню друкаваных краязнаўчых матэрыялаў на беларускай мове.

Істотны ўклад у даследаванне беларускіх рэгіёнаў унеслі дзяржаўныя арганізацыі і ўстановы. Менавіта да гэтага перыяду адносяцца найважнейшыя дасягненні ў краязнаўчай дзейнасці губернскіх статыстычных камітэтаў, рэгіянальных архіваў, школ, афіцыйнага перыядычнага друку. На жаль, у Беларусі ўжо не было ВУН, і ў складзе суб'ектаў краязнаўства не было краязнаўцаў, прафесійных вучоных.

Губернскія статкамітэты ў гэты перыяд набылі значэнне своеасаблівых цэнтраў краязнаўчага руху. Такой думкі прытрымліваюцца сучасныя гісторыкі, напрыклад, Г. Кісялёў. У гэтых установах працавалі такія выдатныя краязнаўцы, як А. Кіркор, А. Семянтоўскі, А. Сапуноў. Губернскія статка-

мітэты разгарнулі дзейнасць па зборы статыстычных звестак, публікацыі статыстычных і даведчаных матэрыялаў. Гэта «Памятныя кніжкі», агляды губерняў, даведнікі. Так, мінскі губернскі статыстычны камітэт да 1917 г. падрыхтаваў 53 выпускі памятных кніг, 36 аглядаў Мінскай губерні, штогод выдаваў справаздачы аб дзейнасці Мінскага губернскага статкамітэта (1887–1915), спісы землеўладальнікаў і спісы населеных месцаў губерні, манаграфічныя краязнаўчыя працы.

Для «Памятных кніжак» характэрнае багацце фактаграфічнай інфармацыі, зручна структураваная па раздзелах, прысвечаных сферам грамадскага жыцця. Напрыклад, вытрымка з «Памятны кніжкі Мінскай губерні на 1874 год» са звесткамі аб святарах розных канфесіяў на Слуцчыне: «Слуцкіе конфесии. Протестанское. Супер интендант Белорусского округа, пастор Фелициан Михайлович Ванновский, настоятель Слуцкого прихода, вице-супер-интендант, пастор Юлиан Францевич Бергель имеет наперстный крест и медаль в память войны 1853 – 1856 г., в должности с 27 января 1867. Иудейское. Слуцкий казённый общественный раввин, Залман Вульфович Шапиро. В должности с 1 ноября 1860. Магометанское. Мулла Осмоловской соборной мечети, имам Якуб Степанович Якубовский. В должности с 1 апреля 1861. Хатыб Ляховичской мечети Иосиф Авраамович Якубовский. В должности с 1 января 1868.» і інш. Высокая інфармацыйная шчыльнасць «Памятных кніг» зрабілі іх да сённяшняга часу важнымі крыніцамі вывучэння рэгіянальнай гісторыі.

Агляды губерняў выходзілі цягам амаль 30-і гадоў (з 1880-х да пачатку Першай сусветнай вайны).

Яшчэ адным важным суб'ектам сярод дзяржаўных устаноў, якія ўдзельнічалі ў краязнаўчай дзейнасці, былі Цэнтральныя архівы старажытных актаў. Віленскі архіў старажытных актаў (1852–1915) быў падначалены куратару Віленскай вучэбнай ак-

ругі; Віцебскі (1852–1902) – генерал-губернатару смаленскаму, віцебскаму і магілёўскаму. Архіў у Вільні змяшчаў актавыя дакументы з усяго абшару ВКЛ: акты цэнтральных і рэгіянальных органаў улады, у т.л. Галоўнага Літоўскага трыбунала, гродскіх і земскіх судаў, архівы гарадоў. У сярэдзіне XIX ст. фонды Віленскага архіва складалі 17 439 адзінак, у 1903 г. – да 30 000 актавых кніг і звязкаў. З найбольшай паўнатаю былі адлюстраваныя дакументы, прысвечаныя сучаснай Гродзеншчыне і Міншчыне. Пасля Першай сусветнай вайны і эвакуацыі фондаў палова іх была страчана. У Віцебскім архіве зберагаліся дакументы з віцебскіх і магілёўскіх земляў ВКЛ. Пасля закрыцця гэтага архіва ў 1902 г. яго фонды былі перавезеныя ў Віленскі архіў.

Кадровы склад архіваў быў невялікім, а метадалогія археаграфічных даследаванняў тады яшчэ знаходзілася ў пачатковай стадыі развіцця. Аднак супрацоўнікі архіваў унеслі важкі ўклад у публікацыю дакументаў перыяду ВКЛ, прысвечаных беларускім рэгіёнам і населеным пунктам. У другой палове XIX ст. архівы пачалі выпускаць зборнікі актавых дакументаў.

Віленскі цэнтральны архіў здзейсніў шэраг выданняў, якія адлюстроўвалі яго зборы. Сярод найважнейшых – «Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг» (10 выпускаў, 1901–1913). У выданне ўвайшла вялікая колькасць дакументаў, прысвечаных беларускім рэгіёнам, напрыклад, выпуск 10-ы «Акты Брестского гродского суда за 1575–1715 годы».

Віцебскі цэнтральны архіў апублікаваў «Историко-юридические материалы, извлечённые из архивных книг губерний: Виленской и Могилёвской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданных под редакцией архивариуса сего архива Сазонова» (32 кнігі, 1871–1906).

Валянціна САІТАВА

(Працяг будзе)